

УДК 215: 291. 31

Річард Горбань

кандидат філософських наук,
доцент кафедри історії мистецтва та
гуманітарних наук КІПДМ ЛНАМ

Актуальність етнорелігійного дослідження сакрального в контексті викликів сучасної історії України

Анотація. У статті висвітлено проблему важливості дослідження сакрального як етнорелігійного феномену на даному етапі духовного та культурного розвитку українського суспільства. Автором поставлено питання доцільності вивчення системного характеру цієї категорії для захисту інформаційного середовища України в умовах гібридної війни та аналізу інтегруючої функції сакрального як релігійного, культурного, соціального чинника, що об'єднує спільноту в етнічну одиницю — унікальний за своєю формою і змістом духовно-матеріальний соціокультурний організм.

Ключові слова. Сакральне, етнологія релігії, духовність, інформаційне середовище, духовний код етнокультури, культурна етномодель, колонізація, геноцид, лінгвоцид, гібридна війна.

Постановка проблеми. У контексті духовних, соціокультурних і геополітичних процесів сучасності аналіз сакрального як етнорелігійного феномену набуває реального значення й функціональності як у широкому глобальному, так і вузькому суто українському національному вимірах.

Розгляд сакрального в межах етнорелігійного дослідження заслуговує на особливу увагу у зв'язку з питомими викликами постіндустріальної доби, пов'язаними з посиленням процесів секуляризації соціальної та духовної сфер життя сучасної людини і розгортанням процесів глобалізації, які нівелюють етнокультурне різноманіття людства, адже категорія сакрального, яка важко піддається визначенню, виступає стійкою структурою, що на рівні глибинних пластів колективної пам'яті забезпечує єдність соціуму й чинить опір руйнації його культурних і духовних підвалин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо говорити про

ступінь розробленості тематики сакрального в дисертаційних працях, то маємо зазначити, що за останні 10 — 15 років простежується посилення дослідницького інтересу до цього поняття та сфер, пов'язаних з ним, у площині філософської науки загалом і релігієзнавства зокрема.

За означений період у Російській Федерації з'явилося кілька робіт, написаних у галузі соціальної філософії, філософії культури, а також теорії й історії культури. Зокрема це праці О. А. Федоровських (2000), А. С.Сафонової (2007), Л. В. Михайлової (2009), Н. П. Цигулі (2010), І. О. Біневського (2012), де сакральне розглядається як соціокультурний феномен, і докторська дисертація з філософської антропології та філософії культури О. В. Медведєва “Сакральне як феномен культури: Особистісне буття сакрального”(2000) [3].

Більш цікавими для нас виявляються дослідження українських науковців, серед яких є вчені-релігієзнавці, що розглядають сакральне як релігійний феномен. Так, В. В. Токман у докторській дисертації “Феномен священного: Його сутність і світоглядна природа”(2001) [8] аналізує семантичні та логіко-гносеологічні особливості понять “священне”, “сакральне”, “святе” як категорій релігієзнавства, обговорює поняття священного у світлі християнства, розбирає бінарну позицію священне/профанне у мистецтві. Л. А. Виговський у межах докторської дисертації “Релігія як суспільно-функціонуючий феномен”(2005) [1] розробляє поняття “сакралізація” як процес, як історичний засіб розширення сфери функціонування релігійного комплексу, аналізує поняття “сакралізація” і “секуляризація” як чинники змін цього функціонування; релігієзнавець аналізує також систему сакральних цінностей із притаманною їй структурованою ієрархію як підґрунтя ціннісно-регулятивної функціональності релігії. У контексті релігієзнавчого дослідження “Особливості трансформації ролі мистецтва в християнському культі”(2011) М. С.Мельничуком [4] здійснено розгляд сакрального мистецтва в системі духовної культури, зроблено демаркацію понять “релігійне мистецтво”, “культове мистецтво”, “сакральне мистецтво”. Сьогодні тему сакрального опрацьовує релігієзнавець, кандидат філософських наук В. В. Патерикіна, яка виокремлює категорію сакрального з низки синонімічних понять: “священне”, “божественне”, “таємниче”, “релігійне”, “святе”, а також з'ясовує спорідненість сакрального і культури як намагання подолати хаос [5; 6]. На увагу заслуговують

дві докторські дисертації, в яких з'ясовується естетичний аспект сакрального: В. М. Шелюто “Феномен сакрального в історико-культурному просторі”(2002) [9] і В. Ю. Головей “Репрезентація сакрального в мистецтві: філософсько-естетичний аналіз”(2013) [2]. У дослідженні В. М. Шелюта проблема сакрального піднімається як світоглядна, з'ясовується роль категорії сакрального в релігійній естетиці та культурі. В. Ю. Головей окреслює специфіку символічного представлення сакрального в мистецтві, вивчає онтологію та функції сакрального мистецтва.

Решта українських учених у своїх дисертаціях актуалізували ті чи інші аспекти сакрального з позицій філософії культури, українознавства, історії України, пам'яткознавства, мистецтвознавства, етнології, теорії освіти, мовознавства, літературознавства, серед них доктора наук Ю. П. Ясіновський (1996), О. Ю. Клековкін (2003), Т. П. Вільчинська (2009), М. В. Скаб (2009), Н. О. Урсу (2009), В. Д. Ісаєв (2012), а також кандидати наук О. М. Болюк (2000), М. В. Приймач (2001), П. Е. Герчанівська (2002), Ю. Ю. Завгородній (2002), О. Б. Козубська (2004), Л. Ю. Москальова (2004), Н. І. Сиротинська (2004), В. І. Петрук (2005), О. А. Наумова (2006), В. П. Литовченко (2008), Л. М. Андрушко (2009), О. М. Мануляк (2009), А. В. Узунколева (2009), В. В. Жердев (2010), О. Р. Петренко (2011), К. В. Цепковська (2011), А. І. Гаук (2012) та ін.

Незважаючи на таке широке охоплення проблематики сакрального, нерозробленим лишається аспект, пов'язаний із дослідженням системного характеру сакрального та його інтегруючої функції як релігійного, культурного, соціального чинника, що об'єднує спільноту в етнічну одиницю — унікальний за своєю формою і змістом духовно-матеріальний соціокультурний організм. Зазначений ракурс передбачає розвідку сакрального як зумовленої особливостями локального природного середовища системи часопросторових координат, ціннісно-сміслових орієнтирів і архетипів колективного несвідомого, яка формує національну картину світу й релігійні уявлення етносу в їх взаємозв'язку й взаємовпливах і, структуруючи національний менталітет, визначає істотні ознаки онтологічних форм етнокультури й історичний розвиток релігійної свідомості окремого народу, таким чином, враховуючи релігієзнавчий, філософський, естетичний, культурологічний підходи до проблеми сакрального, дослідницький пошук концентрується у площині

дискурсу етнології релігії.

Формування цілей статті. Ця позиція дозволяє розкрити сутнісні ознаки сакрального як релігійного феномену, який обумовлює етнокод національної культури, виступаючи джерелом створення, трансляції та збереження (у вигляді національної духовної традиції) архетипічних моделей колективної свідомості народу.

Події українського сьогодення засвідчують, що в умовах девальвації духовних цінностей, спричиненої як глобальними процесами, так і внутрішньодержавними проблемами, українська нація має виявити імунітет щодо інформаційних вірусів антикультурного характеру, спрямованих на руйнацію її менталітету, його сакральних ціннісно-смислових структур.

У межах статті нам важливо показати, що розгляд сакрального як етнорелігійного феномену в контексті загрозливих викликів актуальної історії України є значимим не лише для розвитку національної науки у сфері доволі молодій галузі українського релігієзнавства, якою є етнологія релігії, а може бути корисним й у сфері забезпечення захисту інформаційного середовища нашої батьківщини, що потребує різнобічного наукового аналізу соціально-культурної сфери, передусім духовної.

Виклад основного матеріалу дослідження. На тлі соціально-культурних і соціально-політичних тенденцій сьогодення розробка етнорелігійної проблематики є неоднозначною, оскільки, з одного боку, створення в глобалізованому світі транснаціональних систем, пов'язане із загальносвітовим прагненням народів до різногалузевої консолідації, становить загрозу ігнорування й стирання індивідуальних відмінностей національних культур, гальмування їх розвитку, занепад і зникнення, з іншого — спрямованість сучасних народів на етнічне відродження, названа Е. Смітом "етнічним ренесансом", створює поживний ґрунт для міжетнічних і міжрелігійних конфліктів і сприятливі умови для реанімації тоталітарної свідомості, стаючи інструментом геополітичних амбіцій держав з імперською ідеологією.

У світлі цих обставин слід враховувати, по-перше, що етнічні культури, в яких зберігається генетичний зв'язок сакрального з релігією, закорінений у менталітеті їх носіїв, спроможні чинити опір масовій псевдокультурі, урбанізації та стандартизації побутово-культурної сфери життя сучасної людини як прояву духовної ентропії суспільства, втрати розмаїття, яскравості й унікальності

соціокультурних форм. Унікальна належно розвинута культурна етномодель, в якій сакральне локалізується в межах релігії, здатна протистояти новітнім формам колонізації та стратегіям і технологіям інформаційних війн, упроваджуваним державами-агресорами, що намагаються завойовувати геополітичний простір посередництвом окупації простору ментального, нав'язуючи ззовні непритаманні й руйнівні для національного світогляду і духовності узурпованих народів стереотипи та псевдоміфи, що в них сакральне локалізується поза межами релігії.

По-друге, на ґрунті сакрального постає духовна національна традиція як духовний код етнокультури, що передає від покоління до покоління набутий досвід і має тенденцію, з одного боку, до консервації її аксіальних цінностей, а з іншого — створює сприятливі умови і поживний ґрунт для генерування нових смислів, що забезпечує тяглість і поступальний продуктивний розвиток онтологічних форм цієї етнокультури як цілісного організму. З огляду на зазначені чинники набуває вагомості аналіз структури й функціональності сакрального з позицій етнології релігії.

Сакральне створює аксіологічну систему координат у межах національних картин світу, власне, структурує світ ціннісно й естетично та закладає підмурок релігійної свідомості народів. Як проявлення трансцендентного в існуванні етносу воно є основою онтології культури в різних її сферах — духовній, матеріальній, художній, людських взаємин. При тому, що сакральне має універсальний характер, у синтезі з конкретною етнічною картиною світу воно обумовлює унікальність як символічних форм культури (Е. Кассіер), так і неповторимий характер традиційних її форм — різноманіття проявів онтологічних форм культури. Створюючи завдяки сакральному притаманний лише їй етнокод, кожна етнокультура має свій специфічний духовний зміст, досвід і призначення та виконує свою особливу роль у колі інших національних культур і наділена абсолютною цінністю.

Аналіз сакрального в контексті онтології конкретної етнокультури дає змогу з'ясувати не лише своєрідність її ціннісно-смыслового універсуму, закоріненого у вигляді архетипічних структур у колективному несвідомому народу, а й визначити її місце, функції та завдання як духовної складової світового культурного процесу. Особливого значення він набуває в умовах

пришвидженої урбанізації, нівелювання, уніфікації, тотального панування маскультури, адже наукове зацікавлення проблемою сакрального під таким кутом зору спрямовано на збереження духовних цінностей, що є запорукою культурно-історичного розвитку народів. Українська культура для такого дослідження становить особливий інтерес як прадавня, належно розвинута до цивілізованого рівня, автохтонна етнокультура, що включає в себе ряд екстраординарних субетносів, які ще й досі зберігають свої локальні традиції.

Наразі простежується негативна тенденція, пов'язана з тим, що чисельність українців у світі зменшується не з причин демографічних, а як наслідок відмови від своєї етнокультурної ідентичності. Згідно з концепцією всесвітньовідомого українського мовознавця О. О. Потебні, проблема денаціоналізації є проблемою втрати духовності й суверенітету як окремої людини, так і цілого народу, вона спричиняє дезорганізацію суспільства, аморальність, негідництво, часом найбрутальніші форми рабства та призводить до економічної й розумової залежності від народів, які заподіюють її, виправдовуючи ганебною ідеєю своєї зверхності [7, с.73].

Денаціоналізація українського народу як у формі добровільній, так і у формах геноциду й лінгвоциду, відбувалася протягом не одного століття, однак на сучасному етапі історичного розвитку нації вона стає особливо загрозливою у зв'язку з процесами глобалізації і в умовах активної фази інформаційної війни та воєнної окупації з боку мілітаризованої шовіністичної Росії, яка керується нав'язливою ідеєю патерналізму. Якщо об'єктом воєнної окупації є територія супротивника, то об'єктом інформаційної війни виступає його духовна культура. Слід зазначити, що вагомою складовою останньої виявилася підривна діяльність УПЦ МП, в результаті якої українцям прищеплюються нехарактерні для національної релігійності духовні орієнтири, формується проросійська етнорелігійна й соціокультурна парадигма.

Події, пов'язані з Євромайданом і російською воєнною агресією проти українського суверенітету, оголили на теренах нашої батьківщини проблему гуманітарної катастрофи, вирішення якої потребує релігієзнавчих досліджень, які б вивчали духовний досвід різних етнокультурних регіонів України, закарбований в артефактах як предметах національної культури у трьох основних сферах її буття: матеріальній, духовній і людських взаємин. Адже

для вибудовування розвиненої і внутрішньо стабільної унітарної країни потрібно не лише створити сприятливі соціальні, політичні й економічні передумови для її об'єднання в цілісний державний організм, а й насамперед необхідно закладати спільний для всіх регіонів духовно-культурний ґрунт як консолідуючу систему ціннісно-смыслових орієнтирів, на якому формуватиметься світогляд майбутніх поколінь українців. Щоб це здійснити варто мати глибоке й всебічне уявлення про духовний досвід, на якому поставала українська культура, та чітке розуміння специфіки вітчизняних етнокультурних осередків, які сформувалися як з автохтонних джерел, так і під впливом міжетнічних і міжрелігійних зв'язків.

Як переконливо довели події 2013 — 2014 рр., спроба побудувати незалежну унітарну демократичну Україну відбувалася й відбувається в умовах багаторічної підривної діяльності з боку спецслужб Російської Федерації. Вона пов'язана з укорінням ландскнехтів у правлячі структури, соціальні й духовні інституції та застосуванням високих технологій, спрямованих на редукцію національних форм духовності, дискредитацію українського патріотизму, культивування аморальності, вульгарності, несмаку. На всьому пострадянському просторі роками прищеплювався негативний імідж українця та думка про провінційність, неконкурентноспроможність української культури, вторинність української мови, нав'язувався соціально-культурний розрив країни на Захід і Схід, унаслідок чого замість деколонізації відбувалася соціально-культурна маргіналізація україномовних громадян, деформація національної ментальності, девальвація етнокультурних і етнорелігійних цінностей, втрата духовних орієнтирів у значної частини українського населення. При цьому, в Україні не було вироблено жодної науково обґрунтованої стратегії протистояння цій інформативній агресії. У результаті послідовного цілеспрямованого знищення духовності громадян й економічної бази країни, українська державність опинилася під серйозною загрозою. Сьогодні агресивна погранична держава з імперськими амбіціями зазіхає на значну територію України, мотивуючи незаконну окупацію споконвічно українських земель псевдонауковими теоріями на кшталт валуєвського ганебного міфу про українську мову як “местное наречие” чи спекулятивної концепції “русского мира”.

Усе це створювало й продовжує створювати вкрай несприятливі умови для духовного розвитку нації, деформувало й продовжує деформувати міжетнічні та міжрелігійні відносини та виявляється ґрунтом для штучно створених конфліктів, які становлять реальну загрозу для державності й поступального розвитку Україні. Наразі збереження унітарності й незалежності, євроінтеграція та протистояння російській военній і ментальній агресії вимагають створення ґрунту для нормального, цивілізованого міжнаціонального спілкування, передумовою якого є глибоке знання специфічних етнічних кодів, які генерують світ духовної й матеріальної культури, стереотипи поведінки, врешті самосвідомість нації, котра продовжує свій історичний розвиток. Очевидно, що дослідження етнічної мапи України в аспекті етнорелігійному сьогодні на часі, оскільки їх обов'язковою складовою є вивчення етнічної сфери буття у зв'язку із трансцендентним — сферою духовних феноменів, що служать засобом самовизначення й самоусвідомлення людини у світі. При цьому в постіндустріальну епоху сакральне може виконувати психотерапевтичну функцію, зберігаючи духовне здоров'я нації, оскільки етнорелігійна самоідентифікація наділяє індивіда через сакральні цінності й змісти відчуттям глибинного онтологічного зв'язку людини з людиною і людини зі світом, генеруючи духовно-психічну енергію, яка дає змогу протистояти різним формам ескапізму й маргіналізації. Слід підкреслити, що зазначені різноманітні стратегії втечі від дійсності передусім вражають молоде покоління українців, адже наркоманія, алкоголізм, проституція, суїцид стрімко “молодшають”, що є найбільш небезпечною ознакою деформацій духовної сфери українського суспільства.

Майдан показав: представлена різними соціальними, етнічними, релігійними групами, “критична маса” громадян України здатна об'єднатися під національним прапором не лише через економічні й політичні проблеми, а насамперед за базові питомо українські цінності й під їх гаслами — за свободу, за гідність особистості, за абсолютну вартість кожного людського життя. Натомість чимала частина населення, ментальність якої інфіковано інформаційними вірусами, виявила або індиферентність, або агресивне неприйняття означених цінностей (як “бандерівських”), утворивши ґрунт, на якому антиукраїнськими силами організуються осередки сепаратизму

й екстремізму. Як переконує сьогоднішня, ці тенденції загрожують вже не тільки духовному клімату країни, руйнуючи міжетнічні й міжрелігійні стосунки, а ставлять під питання існування держави й самого українства, адже гібридна війна, розпочата на теренах України, розрахована передусім на активне залучення в диверсійну діяльність саме денаціоналізованих і дезорієнтованих верств населення з метою їх широкого використання проти країни, громадянами якої вони є. Два пореволюційні роки засвідчують глибоку враженість українського істеблішменту антикультурними й антидуховними вірусами. Правлячі, привілейовані групи суспільства, як, зрештою, і вся система влади й управління, переймаються виключно перенаправленням грошових потоків, маскуючи таку діяльність під проблеми політики й економіки, зовсім не помічаючи, що на окупованих фашистською Росією територіях уже немає ні української школи, ні української церкви як національно-культурних духовних інституцій.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Як бачимо, безпека інформаційного середовища України потребує різнобічного наукового аналізу соціально-культурної сфери, який сприятиме розробці технологій, здатних її забезпечувати. Такий аналіз є злободенним, оскільки новітні форми сучасної війни, які апробуються в українському ментальному просторі, спрямовано проти духовної культури українців, на деформацію етнорелігійних феноменів у соціокультурній парадигмі нації, насамперед з метою розпалювання міжрелігійних і міжетнічних конфліктів, недарма в їх контексті з'являються квазіетнічні утворення на кшталт "кримського народу" чи офіційних документів на кшталт, ініційованого СБУ, листа Міністерства культури України від 03.01.2014 р., адресованого УГКЦ з погрозами про припинення її діяльності, чи попередження, проголошеного прокурором окупаційної влади Криму 04.05.2014 р. лідеру меджлісу кримськотатарського народу про ліквідацію цього представницького органу, метою якого, згідно із статутом, є подолання наслідків геноциду вчиненого проти кримських татар, відновлення їхніх прав і національно-культурне самовизначення. Сьогодні обидва корінні народи України знову опинилися перед вельми реальною загрозою фізичного знищення, адже і в Криму, і на Донбасі відвертий, нічим неприхований, культурний геноцид у формі лінгвоциду й геноциду духовного триває майже два роки.

У зв'язку з цим актуальність розвідок у галузі етнології релігії стає очевидною, а дослідження сакрального як етнорелігійного феномену вбачається одним із найбільш продуктивних її напрямів.

1. Виговський Л. А. Релігія як суспільно-функціонуючий феномен: дис. автореф. д-ра філос.наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Леонід Антонович Виговський. — К., 2005. — 34 с.
2. Головей В. Ю. Репрезентація сакрального в мистецтві: Філософсько-естетичний аналіз: автореф. дис... д-р філос. наук: спец. 09.00.08 «Естетика» / Вікторія Юріївна Головей. — Луганськ, 2013. — 35 с.
3. Медведев А. В. Сакральное как феномен культуры: Личностное бытие сакрального: дис.... док. филос. наук.: спец. 09.00.13 «Философская антропология и философия культуры» / Александр Васильевич Медведев. — Екатеринбург, 2000. — 250 с.
4. Мельничук М. С. Особливості трансформації ролі мистецтва в християнському культі: дис.... канд. філософських наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Максим Святославович Мельничук. — Житомир, 2011. — 197 с.
5. Патерикіна В. Дискурс сакрального в культурологічному просторі / Валентина Патерикіна // Гілея: Науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: ВІР УАН, 2013. — Вип. 74 (№ 7). — С. 285— 287.
6. Патерикіна В. Сакральна символіка ритуалу; [Електронний ресурс] / Валентина Патерикіна // *Materialy Y miedzynarodowej naukovipraktycznej konferencji «Nauka: teoria i praktyka — 2009 (7 — 15 sierpnia 2009 roku po sekcjach: prawo, filozofia, historia) Historia: Przemysl. Nauka I studia.* — 64 str. — S. 36— 40. — Режим доступу до тексту: http://www.rusnauka.com/24_NTP_2009/Philosophia/50337.doc.htm.
7. Потебня А. А. Проблема денационализации / Александр Афанасьевич Потебня // Потебня О. О. Мова, національність, денационалізація. Статті і фрагменти / упор. і вступ. ст. Ю. Шевельова. — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1992. — С.67— 75.
8. Токман В. В. Феномен священного: Його сутність і світоглядна природа: дис. д-ра. філос. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Володимир Валерійович Токман. — К., 2001. — 182 с.
9. Шелюто В. М. Проблема сакрального в естетичному процесі: автореф. дис.... док. філос. наук: спец. 09.00.08 «Естетика» / Володимир Михайлович Шелюто. — Луганськ, 2010. — 40 с.

ANNOTATION

Richard Gorban. Relevance of Ethno Religious Research of the Sacral within the Context of Challenges of Modern History of Ukraine. In the article, Relevance of Ethno Religious Research of the Sacral within the Context of Challenges of Modern History of Ukraine R. Gorban addresses concerns, which raise the importance of research of the sacral as ethno religious phenomenon at the current stage of spiritual and cultural development of Ukrainian society. The author motivates the issue of expediency of study of the system nature of this category to protect information environment of Ukraine under conditions of hybrid war, and analysis of the integral function of the sacral as religious, cultural and social factor, which integrates society into an ethnic unit — a unique by its form and content spiritual and material sociocultural organism.

Key words. Sacral, ethnology of religion, spirituality, information environment, spiritual code of ethno culture, cultural ethno model, colonization, genocide, linguicide, hybrid war.

АННОТАЦИЯ

Ричард Горбань. Актуальность этнорелигиозного исследования сакрального в контексте вызовов современной истории Украины. В статье освещена проблема важности исследования сакрального как этнорелигиозного феномена на данном этапе духовного и культурного развития украинского общества. Автором поставлен вопрос целесообразности изучения системного характера этой категории для защиты информационной среды Украины в условиях гибридной войны и анализа интегрирующей функции сакрального как религиозного, культурного, социального фактора, который объединяет сообщество в этническую единицу — уникальный по своей форме и содержанию духовно-материальный социокультурный организм.

Ключевые слова. Сакральное, этнология религии, духовность, информационная среда, духовный код этнокультуры, культурная этномодель, колонизация, геноцид, лингвоцид, гибридная война.